

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, ‘het voedsel der neuzen’ Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825

Ron de Haan

Het jaar 1767 is officieel gekozen als startdatum van de firma Ziegler omdat Severus Ziegler, die zijn bedrijf oorspronkelijk begonnen was als metaalwarenhandelshuis, in dat jaar voor het eerst met houten pijpen naar de beurs ging.¹ Niet als fabrikant maar als handelsonderneming. Al ver daarvoor was de eerste Ziegler, omstreeks 1650, naar Ruhla vertrokken. Deze Balthasar Ziegler was in 1629 in Schmalkalden geboren. De wapensmeedkunst was toen net over z'n hoogtepunt heen en er vond in Ruhla een omslag plaats naar onder andere het smeden van messen en de productie van het beslag voor messen en vele andere zaken zoals bijvoorbeeld briefopeners. Hermann Ziegler oefende dit beroep nog uit.

Maar de zoon van Hermann Ziegler, Johannes Ziegler, die in 1704 geboren werd, ondervond de alsmaar sterkere, door verschillende factoren veroorzaakte teruggang in deze tak van industrie. Daarom werd er door hem in de tweede helft van de 18de eeuw naarstig

gezocht naar een nieuwe niche voor zijn bedrijf. Rond 1840 was er in Ruhla geen enkele messensmid meer werkzaam. De nieuwe niche werd min of meer door een toeval gevonden. Houten pijpen waren namelijk, omdat bruyère nog niet als grondstof voor pijpen beschikbaar was, erg gevoelig voor inbranden en men ontdekte, dat als men een dunne blikken bus in de pijpenkop en soms ook in de manchet monteerde, de levensduur van de pijp aanzienlijk verlengd werd. Het oude vakmanschap van de smeden vond dus in het midden van de 18de eeuw een nieuwe invulling en werd in de loop van de tijd verder uitgebreid met onder andere deksels, kettingen, versieringen en verbindingsringen voor de pijpen.

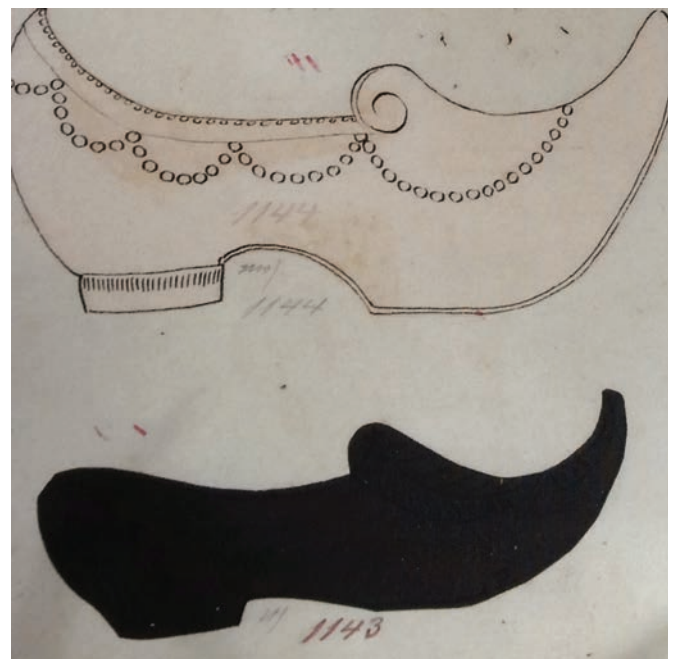
Het was de zoon van Johannes Ziegler, Severus Ziegler, die in 1767 als eerste met houten tabakspijpen naar de beurs in Fulda ging.² Dit was de start van een pijpenindustrie die er uiteindelijk toe leidde dat Ruhla in de 19de eeuw, de belangrijkste en grootste leverancier en exporteur van pijpen en aan het roken aanverwante artikelen van het hele toenmalige Duitsland werd. Uit Frankrijk is een factuur³ bekend wegens de leverantie van pijpen aan Bassel et Fils in Lyon:

38 ½ Dutz	<i>Têtes calcinées</i>	fr 38,33
6 Dutzend	<i>Têtes garniture</i>	fr 8,24
12 Dutzend	<i>Têtes forme Hongr. a la cire</i>	fr 12,00
6 Dutzend	<i>Têtes coquilles idem</i>	fr 21,12
6 Dutzend	<i>Têtes sabot</i>	fr 34,30

Met de laatste wordt mogelijk verwezen naar onderstaande catalogusnummers 1143 of 1144 (afb. 2).

Afb. 1. Detailopname van een catalogusblad.

Afb. 2. Detailopname van een catalogusblad met Têtes sabot-pijp?

Afb. 3. Detailopname van een catalogusblad.

In de 200 jaar dat de firma Ziegler bestaan heeft moeten er tientallen catalogi door deze firma uitgebracht zijn. Behalve de op de catalogi en briefpapier vermelde naam van de firma zien we ook het cijfer 4 verwerkt in een huismerk.⁴ Dat komt omdat Severus Ziegler de firma overdeed aan zijn vier zonen. Soms is op bedrijfsenvelopen een droogstempel aangebracht met het GZ merk in een ovaal zoals dat ook op pijpen is gestempeld.⁵

Helaas zijn er tot op heden slechts een paar catalogi bekend. In het jaarboek 2016 is een bij toeval ontdekte catalogus van een speciaal soort kleipijpen gepubliceerd.⁶ Maar verder kennen we uit de literatuur slechts twee auteurs die melding maken van Ziegler catalogi. Anton Manger vermeldt een export catalogus uit 1880 die vooral afgemonteerde meerschuiimpijpen laat zien.⁷ Vermoedelijk bevinden zich in het museum in Ruhla nog meerdere catalogi van Ziegler, waarvan één met handgetekende en ingekleurde afbeeldingen. Deze catalogus van Ziegler, die Pollner in zijn boek toont, dateert hij rond het begin van de 19de eeuw.⁸ Een andere catalogus van Ziegler wordt door hem rond 1860 gedateerd, één rond het begin van de 20e eeuw en nog één andere rond 1900/1925.⁹

Aan de hand van de catalogi uit 1900/1925 is duidelijk de rond die periode veranderde stijl van de pijpenmodel-

len zichtbaar. Van de meerschuiim/bruyere catalogus uit circa 1860 is op bladzijde 23 door Pollner één pagina in zwart/ wit afgebeeld. De pijpen op deze pagina zijn duidelijk qua modellen afwijkend van de boven genoemde pagina's uit de 1900/1925 catalogus.¹⁰ De opkomst van sigaren- en sigarettenspijpen na 1860 wordt in het boek van Pollner geïllustreerd met twee catalogusbladen die niet aan een bepaalde producent zijn toegeschreven, maar heel goed van Ziegler kunnen zijn.¹¹

De omvang van de handel van Ziegler in kleipijpen was zeer groot. Ter illustratie kan vermeld worden dat bij een balansopname op 1 januari 1866 maar liefst 21.000 dozijn kleipijpen geteld werden, waarvan 20.000 dozijn afgemonteerd waren met stelen en toebehoren. Deze zijn vermoedelijk, omdat Ziegler toen alleen een handelsfirma was, afkomstig van verschillende kleinere toeleveranciers uit de regio rond Ruhla.

De catalogus uit circa 1825

De auteur Pollner laat op bladzijde 22 een opengeslagen catalogus van Ziegler zien die hij dateert rond het begin van de 19de eeuw. Deze catalogus heeft sterke overeenkomsten met de twaalf bij dit artikel behorende afgebeelde pagina's. Toch gaat het hier vermoedelijk om een andere catalogus. Dit valt af te leiden uit de afwijkende bijchriften en nummering. De datering van het door

Pollner afgebeelde blad lijkt uit dezelfde periode te zijn of is mogelijk zelfs nog wat vroeger. De door Pollner getoonde catalogus laat, net als de hier getoonde catalogus, steeds duidelijk herkenbare groepen zien, zoals meerschuimpijpen of de vele houten pijpen.

De kleipijpen, die alleen op de hier getoonde twaalf pagina's zijn afgebeeld, laten een enorme diversiteit aan modellen en stijlen zien. Ziegler gaf elke pijp een eigen

catalogusnummer. In de catalogus lijken ook modellen uit Uslar (afb. 4) en Gross Almerode¹² te zijn afgebeeld. Van deze pijpen zijn zes exemplaren uit die productiecentra afgebeeld ter vergelijking met de in de Ziegler catalogus afgebeelde exemplaren (afb. 5).

Op de cataloguspagina's zijn een aantal pijpen afgebeeld die zich in de collectie van de auteur bevinden (zie Tabel 1). Een aantal van deze pijpen is achter de catalogus-

Afb. 4. Detailopname van een (mogelijk) uit Uslar afkomstige pijp.

Afb. 5. Pijpen uit Grossalmerode (bovenste drie gelakte pijpen) en Uslar (onderste drie). Collectie en foto Ruud Stam.

Catalogus-nummer	Omschrijving	Merk op pijp
01128	Ribbels en hondenkop, rood	213 met ster
01109	Ribbels en hondekop, bruin	-
1108	Jager in jachttafereel (EE), bruin	128
1156	Gezicht onderzijde, bruin	-
1153	Man met jachthond, goud opgehoogd	-
1129	Knorren en rozetten, bruin/brons	-
01116	Man met snor en bontmuts, bruin	5
01119	Man met snor en tulband, wit en rood	-
1136	Generaal Allard, rood	131
1137	Napoleon, rood	119
1125	Turk, met fez, rood	-
1112	Turk, met fez, rood gezwart	-
1111	Man, met snor en tulband, rood	21
1110	Man, met snor en tulband, goud/brons	-
1141	Kruisridder, rood	67
zonder nr.	Crognard, rood/goud	120
1139	Tsjiboek, rood/goud	9

Tabel 1. Overzicht van pijpen in collectie auteur met Zieglers catalogusnummer en nummer op de pijp.

bladen afgebeeld (afb. 7 t/m 23). Ook op de website van het Amsterdam Pipe Museum zijn een aantal pijpen die in deze catalogus staan opgenomen.

Een pijp van de firma Bonnaud uit Marseille, met aan de onderzijde een hondenkop (afb. 6), komt sterk overeen met één soort pijp die in de Ziegler catalogus in verschillende varianten is afgebeeld. De pijp van Bonnaud heeft een rechte manchets en is gemerkt. Opvallend is dat de decoratie van de ketel overeenkomt met die van nrs. 01108, 01109 en 01128 uit de Ziegler catalogus (zie ook afb. 3, 7 en 8).

Dit is een illustratie van de belangrijke positie in de distributie en export van pijpen van de firma Ziegler. Daarbij hoeft het niet zo te zijn dat Ziegler een Bonnaud pijp in zijn catalogus had staan. Het kan hier ook gaan om een model dat kennelijk in die tijd door meerdere firma's werd gemaakt. In de twaalf bladzijden uit de Ziegler catalogus komt deze soort pijp maar liefst drie keer voor met de nummers: 01108 met een gebogen manchets, 01128 met een gebogen manchets maar oranje gekleurd en 01109 met een rechte insteeksteel. Opvallend is, dat ook de manchets en steelinsteken een verschillende decoratie hebben. Het feit dat deze pijpen uit de Ziegler catalogus overeenkomen met de Bonnaud pijp en het feit dat de firma Bonnaud in 1824 opgericht is door Alphonse Hyppolyte Bonnaud¹³ duidt er op dat de hier besproken catalogus anders dan het door Pollner afgebeelde catalogusblad, niet in het begin van de 19de eeuw te dateren is, maar iets later. Een datering van deze Ziegler catalogus na 1825 lijkt dan ook waarschijnlijk.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat Ziegler

met de in deze catalogus afgebeelde kleipijpen een zeer grote afzet gehad moet hebben en vermoedelijk ook een zeer groot afzetgebied kon bedienen. Hier zijn alleen de pagina's met de kleipijpen afgebeeld. Ook de handel in andere typen pijpen moet enorm geweest zijn.

Noten:

- 1 Zie ook elders in dit Jaarboek het artikel 'Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus' van Ron de Haan.
- 2 Pollner, 1997, p. 28.
- 3 Een factuur met enveloppe gedateerd 25-12-1852, van de Gebrüder Ziegler in Ruhla bij Eisenach aan Monsieur Bassel et Fils in Lyon. Bron: Delcampe veilinghuis (download 12-10-2017).
- 4 Dit huismerk is in het andere door Ron de Haan geschreven artikel over Ziegler dat in dit jaarboek (2017) is opgenomen afgebeeld. Zowel op een afbeelding van het briefpapier als ook op een montageringetje voor pijpen is dit huismerk zichtbaar.
- 5 Zie bovenstaande brief aan Bassel et Fils in Lyon, 25-12-1852.
- 6 De Haan, 2016, p. 175-186.
- 7 Manger, 2003, p. 120-129.
- 8 Pollner, 1997, p. 22.
- 9 Pollner, 1997, p. 23, 31 en 124.
- 10 Brongers, 1964, p. 67 noemt de periode 1850-1854 als periode waarin de eerste bruyère pijpen werden vervaardigd. De datering van de hier genoemde catalogus lijkt dan ook wat vroeg.
- 11 Pollner, 1997, pagina 102 en 121.
- 12 Waaronder een model dat Stephan (1995, p. 169) 'Philosoph' noemt.
- 13 Raphaël, 2003, p. 65.

Literatuur:

- Brongers, G. A., 1964. *Pijpen en tabak*. Bussum.
- Haan, R. de, 2016. 'Een unieke en curieuze 19e eeuwse fabriekscatalogus van de Gebrüder Ziegler in Ruhla'. *Jaarboek 2016 PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen*, p. 175-186.
- Haan, R. de, 2017. 'Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus'. *Jaarboek 2017 PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen*.
- Manger, A., 2003. *Meerschaumpfeifen Eine Ruhlaer Legende*. Wollbach.
- Pollner, O., 1997. *Die Pfeifenmacher zwischen Rennsteig und Rhön*. Bünde.
- Raphael, M., 2003. *La Pipe en terre à Marseille. Deux cent soixante trois ans d'industrie pipière*. Nice.
- Stephan, H.-G., 1995. *Grossalmerode. Ein europäisches Zentrum der Herstellung von technischer Keramik*. Teil II. Grossalmerode.

Afb. 6. Manchetpijp van Bonnaud uit Marseille met ribben, weerszijden een kleurrijk boeket en onderzijde een hondenkop. Vormnummer 948. Collectie en foto Ruud Stam.

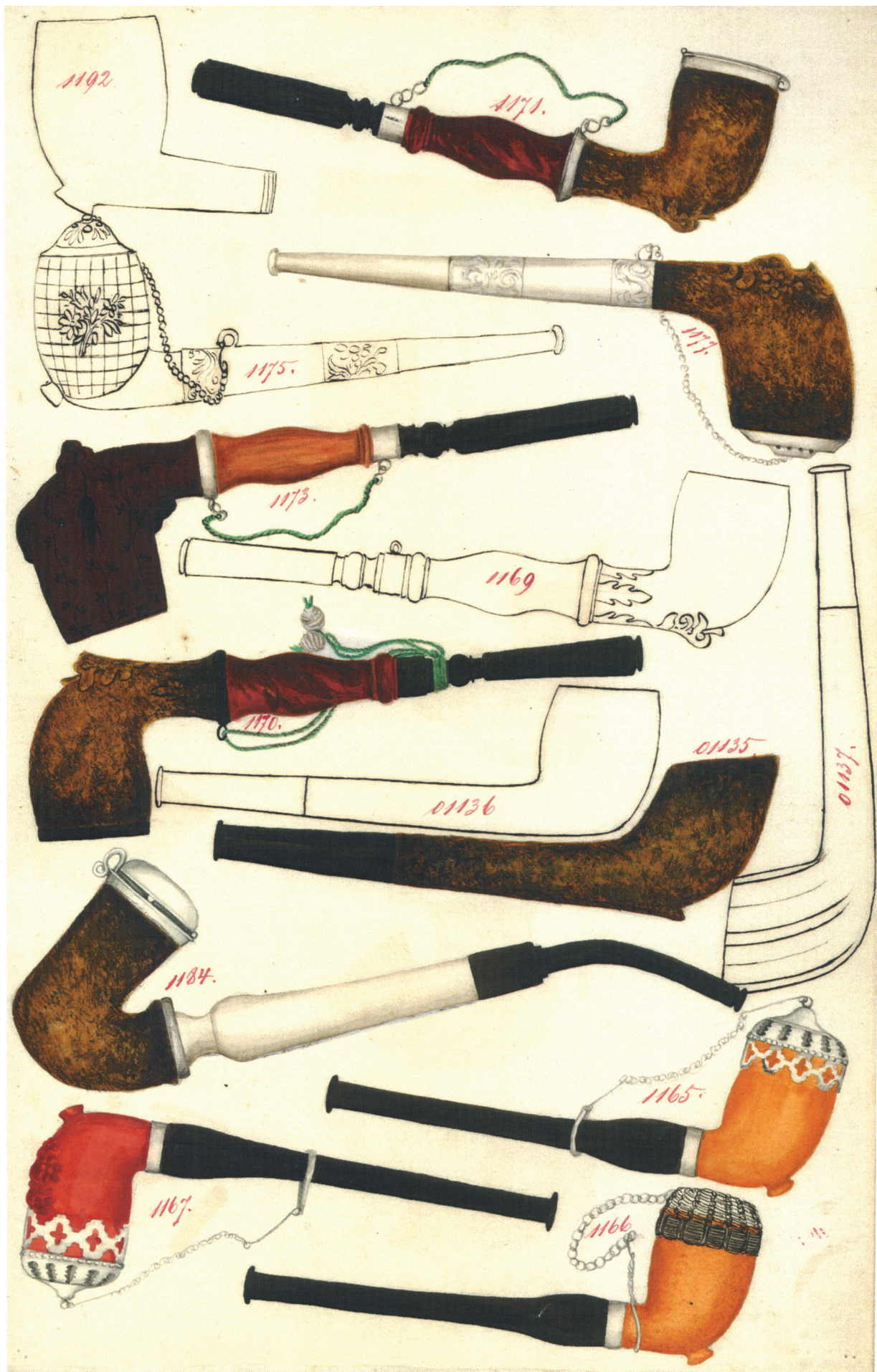
Afb. 7. Insteekpijp, ketel met verticale ribben, weerszijden een boeket en onderzijde een hondenkop. Catalogusnummer 01109. Pijp niet gemerkt. Bruine verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb.8. Manchetpijp, ketel met verticale ribben, weerszijden een boeket en onderzijde een hondenkop. Catalogusnummer 01128. Oranje-rode pijp met goud geschilderde bloemen. Onderzijde manchet gemerkt met '213' en een sterretje. Dit duidt er op dat dit niet een eigen Ziegler product is. Collectie en foto Ron de Haan.

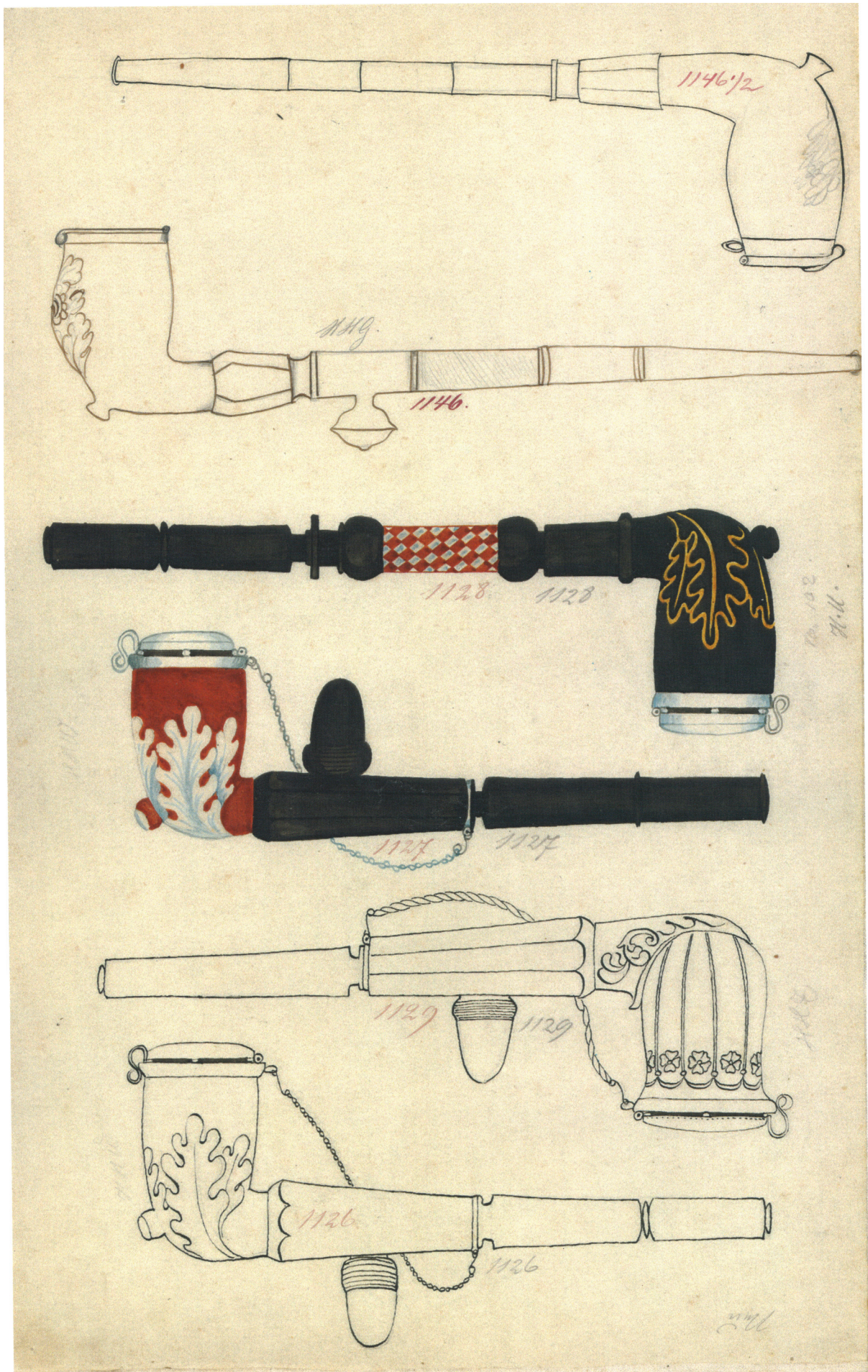

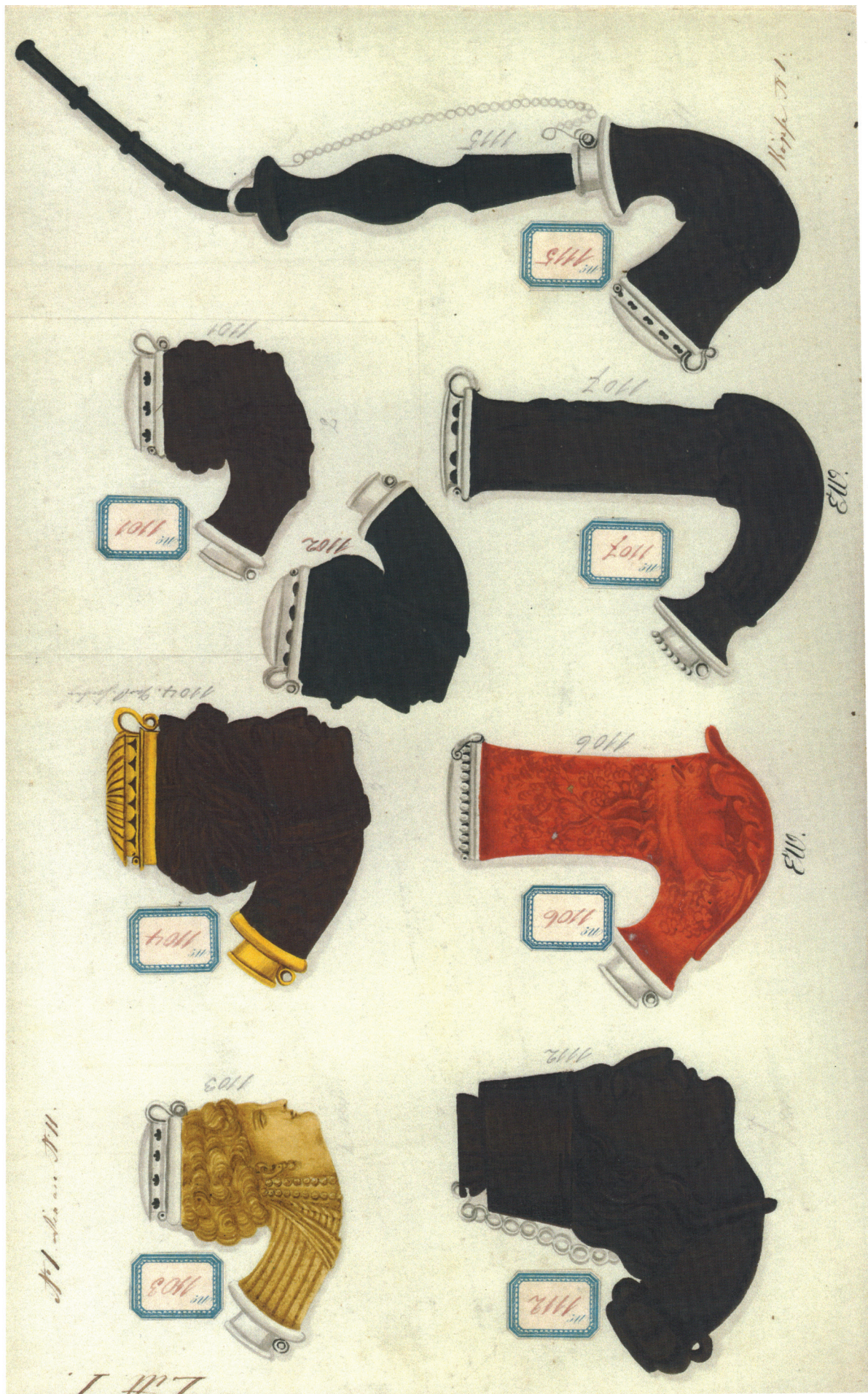

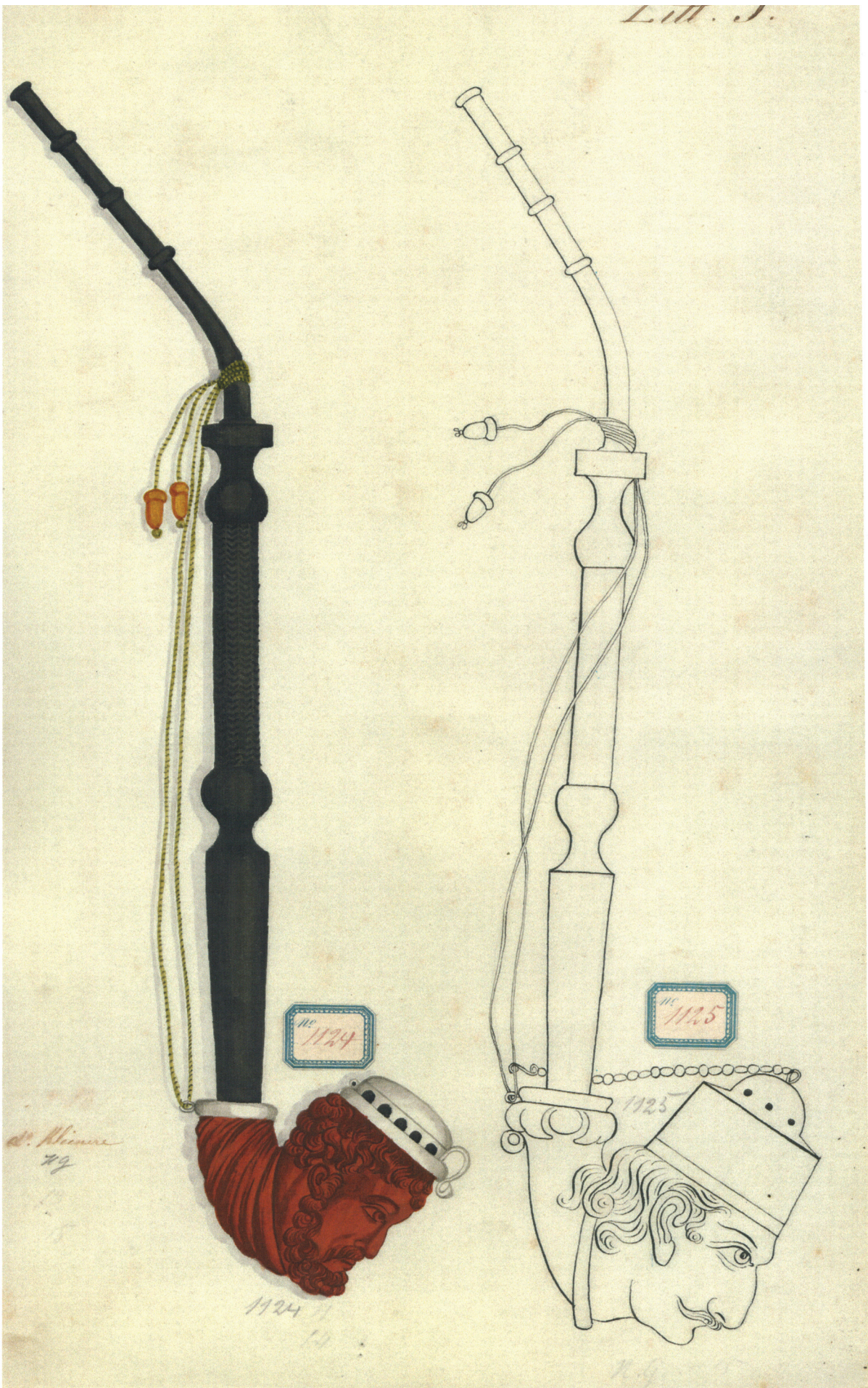

Afb. 9a-b. Manchetpijp, jachtafereel met knielende jager en herten. Catalogusnummer 1108 (met toevoeging 'EE' aan onderzijde). Pijp gemerkt '128'. Bruine verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 10a-b. Manchetpijp, ketel rondom bladmotief, onderzijde gezicht. Catalogusnummer 1156. Pijp niet gemerkt. Bruine verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 11a-b. Manchetpijp, ketel achterzijde man met jachthond. Onderzijde gekruld blad. Catalogusnummer 1153. Pijp niet gemerkt. Bruine verf, details met goudverf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 12. Insteekpijp, ketel met knorren en rozetten. Catalogusnummer 1129. Pijp niet gemerkt. Bruine verf, details met goudverf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 13a-b. Insteekpijp, ketel man met snor, krullen boven de oren en bontmuts. Catalogusnummer 01116. Pijp gemerkt '5'. Bruine verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 14. Manchetpijp, tsjiboeck. Catalogusnummer 1139. Pijp gemerkt '9'. Rode verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 15. Manchetpijp, generaal Allard. Catalogusnummer 1136. Pijp gemerkt '131'. Rode verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 16. Manchetpijp, Napoleon. Catalogusnummer 1137. Pijp gemerkt '119'. Rode verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 17. Manchetpijp, Turk met snor en fez. Catalogusnummer 1125. Pijp niet gemerkt. Rode verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 18. Manchetpijp, Turk met snor en fez. Catalogusnummer 1112. Pijp niet gemerkt. Rode verf, gezwart. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 19. Manchetpijp, man met snor en tulband. Catalogusnummer 1111. Pijp gemerkt '21'. Rode verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 20. Manchetpijp, man met snor en tulband. Catalogusnummer 1110. Pijp niet gemerkt. Goud/bronskleurig. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 21. Manchetpijp, kruisridder. Catalogusnummer 1141. Pijp gemerkt '67'. Rode verf. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 22. Manchetpijp, 'crognard'. Zonder nummer in catalogus (staat tussen 1131 en 1132). Pijp gemerkt '120'. Rood/goudkleurig. Collectie en foto Ron de Haan.

Afb. 23. Manchetpijpen, ketels mannen met snor en tulband. Catalogusnummer 01119. Pijp niet gemerkt. Uitvoeringen in wit en rood. Collectie en foto Ron de Haan.

Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 / Twelve pages from a trade catalog of the Gebrüder Ziegler from circa 1825

Ron de Haan

Besides the Gebrüder Ziegler company catalogue that was published earlier in 2016, a new Ziegler trade catalogue was found and is partly published in this paper. This trade catalogue not only shows Ziegler's own production but also pipes that were made by other companies and sold by Ziegler. In this catalogue a huge variety of models and styles of pipes made from wood, meerschaum and clay are depicted. In this paper only the pages with clay pipes are shown together with some examples of these pipes from the author's collection.

